

UDK 140.8 Kant I
1(091)

Pregledni rad
Review paper

Mirela Karahasanović

KANTOVA TEORIJA POVIJESTI-MOGUĆNOST USPOSTAVE SVJETSKOG GRAĐANSKOG DRUŠTVA

Kant koncept povijesti razmatra kroz tri pitanja, pitanje saznanja, morala i politike. On nastoji pokazati čovjekov prelazak iz stanja divljaštva u civilizaciju, iz civilizacije u kulturu, iz kulture u moral. Kantov univerzalizam ukazuje da zajedničko porijeklo čovječanstva implicira i njegovu nužnu povezanost, koja se ogleda u zajedničkoj sudbini ljudske vrste, u ostvarenju svjetskog građanskog društva, u okviru koga će se jedino moći razvijati zamisli čovječanstva. Povijest stoga pokazuje antagonizme prirode i uma, iz kojih se rađaju i razvijaju čovjekove obdarenosti za moralnost. Iz sukoba kao djela prirode nastaje napredak, razvoj čovječanstva, a krajnji cilj tog razvoja jeste uspostava svjetskog građanskog društva. Uspostavom svjetskog građanskog društva osigurava se sloboda ljudi, ne samo u njihovom međusobnom odnosu, nego i u odnosima država. Cilj ovog rada nije isključivo u prikazivanju teleološke pozadine Kantovog koncepta povijesti, već i da ukaže na dileme oko (ne)moćnosti ostvarenja povijesnog cilja, a te dileme izrastaju iz same Kantove filozofije.

Ključne riječi: povijest, svjetsko građansko društvo, sloboda, umna svrha, prirodna svrha, moral

UVOD

Kantova razmatranja političkih pitanja nisu imala tako visok odjek koliko tri njegove kritike. Jedan od razloga tome, mogao bi biti u činjenici, da Kant svoja razmatranja u pogledu politike nije sistematizovao na način kako je to učinio u tri kritike. Za Ž.F.Liotara „Kantovi istorijsko politički tekstovi predstavljaju *“Četvrtu kritiku“*. (Liotar 1991:7) Liotar ne objašnjava zašto bi historijsko-politički spisi mogli biti četvrta kritika, jer sam naziv *četvrta* stavlja pod navodne znake i u zagradu. Historijsko-politički spisi kao i Kantova treća kritika (*Kritika moći suđenja*) prema Liotaru, bile su epilog moderniteta i prolog časnog postmoderniteta. (Ibid:7) Ovdje Liotar ne zalazi dalje u dubinu historijsko-političkih spisa, osim što naglašava da je Kant ispitivao pojmove zajednice, svrhe, subjekta i stvarnosti, kao pojmove, koji su bili i sami nosioci univerzalističkih doktrina koje bi mogle da riješe raskole“. Bez obzira na pohvale Kantu ili kritike da je nagovijestio jedan novi kontekst, novo doba, doba postmoderniteta, ili na kritike da je uništio objektivni pojam uma, Kant je izražavao ipak jednu novu koncepciju cjeline. Ta nova koncepcija cjeline bila je koncepcija povijesti okrenuta ka čovječanstvu kao cjelini. U tome se izražava Kantov kozmopolitizam. U *Logici* Kant navodi da i filozofija ima kozmopolitsko značenje koje definiira sljedećim stavom:“ Ali što se tiče filozofije prema svetskom shvatanju (u svetskom smislu), i ona se može nazvati nekom naukom o najvišoj maksimi upotrebe našeg uma ukoliko se pod maksimum podrazumeva unutrašnji princip izbora između raznih svrha. Jer, filozofija u posljednjem značenju i jeste nauka o odnošenju sveg saznanja i upotrebe uma prema konačnoj svrsi ljudskog uma u kojoj su, kao najvišoj, podređene sve druge svrhe te se u njoj moraju sjedinjavati u jedinstvo“. (Kant 2010:28) Tako kozmopolitsko značenje filozofije ima četiri ključna pitanja¹ koja se svode na jedno, odnosno četvrto, a to je pitanje šta je čovjek, ujedno i najteže pitanje. Kant čovjeka posmatra kao konačnu svrhu, kojoj su i druge svrhe podređene, odnosno, čovjek je jedinstvo ili sinteza raznih svrha. U tom kontekstu i teorija povijesti, neophodno je da bude posmatrana iz specifične antropološke dimenzije. Ta dimenzija jeste dimenzija objedinjavanja prirodnog i umnog, moralnog i kulturnog, političkog i civilizacijskog. Isprepletenost antropološke dimenzije, dimenzijom političkog, moralnog i kulturnog, ukazuje i na teškoću da se iskaže nedvosmislen stav o konačnoj sintezi, o konačnom ispunjenju umne svrhe i njezine pobjede nad prirodom. Kantovo razmatranje povijesti nije uveliko odmicalo od grčko-rimskog

¹ Četiri pitanja koja Kant postavlja u *Logici*, su najvažnija pitanja njegove filozofije, a to su : 1. šta ja mogu daznam? 2. Šta treba da činim? 3.čemu smem da se nadam? – i 4. Šta je čovek. Ibid.str. 28.

koncepta povijesti što i Derida primjećuje. (Derida: 2002) Taj koncept je, kako smatra M. Fuko, izvršio izvjestan broj velikih poteza u zapadnoj kulturi. (Fuko 1971:405) Takvu historiju karakterisala je činjenica da je čovjek podešavajući svoje vrijeme sa trajanjem svijeta ili, obrnuto, proširujući do najsitnijih parcela prirode princip i kretanje čovjekove usmjerenosti, shvatao veliku jedinstvenu i ujednačenu historiju u svakoj njenoj tački, koja bi u isto skretanje, pad ili uspon, odvukla sve ljude i sve stvari, životinje i svako živo biće, kao i najspokojnije lice same zemlje. (Ibid:405) Ujednačenost vremena čovjeka i svijeta, očituje se kroz Kantove tvrdnje o čovjeku kao svrsi, odnosno čovječanstvu kao vrsti, vrsti koja svo, svoje djelovanje treba podrediti ka tome da umne svrhe jednom zavladaju, da se čovječanstvo ostvari kao umna zajednica, uređena političkim i moralnim maksimumima.

Nerazdvojjivost političkog i moralnog karakterisalo je filozofiju države još kod Grka, o toj filozofiji Aristotel kaže:“ Budući je pak u svim znanostima i umjećima svrha dobro, najveće je i najviše u najglavnijoj od svih, a ta je nauka o državi; dobro države je ono pravedno, koje je opet na zajedničku korist; (*Politika*: 1282b15-20). Kant je vjerovao, da sve što se događa, događa se sa razlogom, jer je razvoj povijesti nužan, a iz povijesne nužnosti javlja se umna sloboda, ali za razliku od Hegela nije vjerovao da je svaki novi povijesni stadij napredniji i bolji. Tu je Kant dosta oprezniji. Opreznost ističe stavom da je i regresija nešto što se prirodno događa. Uzme li se u obzir period Kantovog života, odnosno političko stanje u Evropi koje je tada bilo u okrilju jednog revolucionarnog raspoloženja, jasno je zašto su ključne ideje Kantove filozofije bile sloboda, um i jednakost. Tako su i Kantova razmatranja povijesti izražena upravo kroz navedene ideje. Stoga je prema Kantu moguće stvoriti umnu i slobodnu zajednicu na svjetskom nivou. Shodno tome su i sva povijesna zbivanja usmjerena su ka tom cilju.

ZADATAK POVIJESTI

Kantovo razmatranje povijesti fokusirano je pored pitanja slobode i čovjekove prakse uopšte, i na pitanje najboljeg mogućeg uređenja društva kroz političku zajednicu državu, a kasnije i savez država. Takav poduhvat bio je propitivanje mogućnosti da se odnosi među ljudima pokušaju riješiti na dugoročnom planu. Kantovo razmatranje povijesti ogleda se u nekoliko bitnih tačaka:

1. Zajedničko porijeklo čovječanstva
2. Njegova nužna povezanost
3. Zajednička sudbina ljudske vrste.

Navedene pretpostavke mogli bismo rezimirati na sljedeći način: Zajedničko porijeklo čovječanstva implicira i njegovu nužnu povezanost, koja se ogleda u zajedničkoj sudbini ljudske vrste, koju Kant vidi u ostvarenju građanskog društva, u okviru koga će se jedino moći razvijati zamisli čovječanstva. Vjerovanje u ostvarenje zamisli čovječanstva, je vjerovanje da će umne svrhe jednom zavladatai, da će zavladatai slobodna volja i moral. Na koji se način manifestuje slobodna volja i u kakvoj je vezi sa teleološkim konceptom, Kant određuje sljedećim stavom: “Bez obzira kakav je naš pojam o slobodi volje sa gledišta metafizike, njezine su pojave - ljudske radnje, jednako kao i sva druga prirodna zbivanja određene općim prirodnim zakonima. Povijest, koja se bavi kazivanjem tih pojava, kako god duboko bili skriveni njihovi uzroci, ipak pruža nadu da će, promatrajući igru slobode ljudske volje u cjelini, moći otkriti pravilnost u njezinu tijeku i da će se na taj način ono što kod pojedinih subjekata zapažamo kao zamršeno i neregulirano, kod cijele vrste ipak moći prepoznati kao trajan, premda spor razvitak onoga čemu je prvobitno bila namjena.“ (Kant 2000:17) Stoga, u odnosu na slobodnu volju, povijest ima dvostruki zadatak; 1. da pokaže slobodnu volju kroz ljudske radnje; i 2. da otkrije pravilnosti tih radnji, zakonitosti njihova kretanja, odnosno, otkrivanje pravilnosti slobode ljudske volje u cjelini. Pojave slobodne volje su ljudske radnje određene prirodnim zakonima. U tom kontekstu i zadatak filozofa jeste, da u nemogućnosti, da, u čovjekovim djelovanjima ne može otkriti vlastitu razumsku svrhu, pokuša otkriti prirodnu svrhu, a prirodna svrha ustvari uvodi red (u besmislen tok ljudske stvarnosti) i kreira povijest vlastitim planom. (Ibid:20)

RAZUMSKA I PRIRODNA SVRHA

Povijest je prema Kantu plan prirode koji čovjek nužno otkriva. Ono što nas tjera da otkrijemo plan prirode jeste sama priroda. Priroda tjera čovjeka da stupi u sporazum sa drugim ljudima. Shodno tome, Kant kaže:“ Priroda tjera ljude da u početku čine nesavršene pokušaje, da bi na kraju poslije mnogih pustošenja, padova, pa čak i općeg unutrašnjeg iscrpljivanja svojih snaga, učinili ono što im je um i bez toliko žalosnih iskustava mogao reći: da izađu iz stanja bezakonja divljaka i da stupe u savez naroda“. (Ibid: 25-26) Kantova razmatranja podsjećaju na Hobsa. Hobs je kao i Kant smatrao da je prirodno stanje, stanje sukoba. Sukob nastaje uslijed toga što i jedna i druga strana polažu pravo na istu stvar. Tako su u ljudskoj prirodi prema Hobsu, prisutna tri načelna uzroka sukoba: prvo je natjecanje, drugo nepovjerenje i treće slava. (Hobs

2004:91) Uzrok sukoba prema Kantu bio bi nedostatak zakona, jer prirodno stanje je vladavina bezakonja, a vladavina bezakonja je nerazumno stanje. Montesquieu smatra da svim drugim zakonima predhode zakoni prirode, i da su taj naziv dobili jer potječu iz samog ustrojstva čovjekovog bića. Da bi se ti zakoni upoznali, čovjeka valja promatrati prije ustanovljavanja društva. Zakoni prirode bit će oni kojima bi se on u takvom stanju pokorio. (Montesquieu 2003:10) Prirodno stanje prema Kantu je stanje divljaštva, a prema Montesquieu isto tako stanje prije uspostave društva.

Na osnovu iskustava ljudi shvataju da je nužno ujediniti volju u zakon, uskladiti prirodu i um. Tako se i povijest razvija kroz antagonizme prirode i uma sa ciljem uspostave svjetskog građanskog društva, odnosno političke unifikacije čovječanstva, (Derida:2002) čiji je zadatak ne samo politička organizacija, već kako i Arnold Gelen primjećuje, zadatak na stjecanje *umnog moraliteta*. (Gelen 1990:34) U tom kontekstu i Žak Derida u djelu *Kozmopolitike*, navodi, da je Kantov pristup o univerzalnoj historiji čovječanstva neodvojiv od plana prirode, koja cilja na potpunu političku, savršenu unifikaciju ljudske vrste. (Derida 2002:143) Slijedeći Kanta, Derida smatra da trebamo priznati prirodi što nas je stvorila prirodno, prvobitno, isto tako netrpeljive i tako malo filozofe da bi nas gurnula ka kulturi, umetnosti, veštinama, te time pružila razlog da se seme prirode razvije. (Derida 2002:145) Taj čin prirode Derida naziva *lukavstvom prirode*, koje podrazumijeva, da je samo nasilje koje priroda proizvodi, imalo za cilj da bude u službi razuma. Stav da ljudske strasti, netrpeljivosti, sukobi imaju bitan zadatak u povijesnim kretanjima, jeste stav kojeg i Hegel u djelu *Filozofija povijesti* iznosi, smatrajući da su ljudske strasti² neizostavan dio povijesti koju Hegel shvata kao razvoj svijesti duha o vlastitoj slobodi. Hegel kao i Kant smatra, da je antagonizam, odnosno opreka, ono što proizvodi napredak i što ga potiče. Gubljenjem opreke, gubi se najviši interes života. Da priroda ništa ne čini suvišno i bez cilja, upozorava i A. Gelen u djelu *Čovjek, njegova priroda i njegov položaj u svijetu*. Gelen citira Kanta i kaže: "Priroda, veli on tamo ne čini ništa suvišno, i time što je čovjeku dala um i slobodu volje, uskratila mu je instinkte i zabrinutost samonikle spoznaje. On je, naprotiv, trebao da sve iznađe iz samog sebe, te nastavlja dalje i kaže : njegov uvid i pamet i, štaviše, dobroćudnost njegove volje treba potpuno da budu njegovo djelo". (Gelen 1990:33-34) Gelen zaključuje da je priroda u pogledu čovjeka bila veoma škrtta, ali kaže: "Kao da hoće: da čovjek može potpuno biti sam zaslužan i samo sebi zahvaliti ako bi htio da se jednog dana uzdigne

² Hegel u navedenom djelu kaže: "Ništa se veliko nije dogodilo bez strasti, nastavlja dalje u tom pravcu i kaže: "Dva su momenta koja ulaze u naš predmet. Jedan je ideja, drugi su ljudske strasti, jedan je kraj, drugi je početak velikog saga svjetske povijesti koja se stere pred nama". (G.W.F.Hegel 2006:39)

iz najvećeg divljaštva u najveću *istoričnost*, u unutarnju savršenost vrste koja misli, i preko toga – koliko je to na Zemlji moguće u blaženstvo“. (Ibid:34) Kantov univerzalizam je vjera, da će um jednoga dana zavladati čovječanstvom koje se izgradilo na temeljima moralnosti, te da će čovjek postati odgovoran. O odgovornosti čovjeka, Kant eksplicitno govori u spisu o prosvjetiteljstvu, u kojem optužuje čovjeka za nedaće koje su ga snašle. Na početku spisa Kant kaže: “Prosvećnost je čovekov izlazak iz maloletnosti za koju je sam kriv. Maloletnost je nesposobnost služenja vlastitim razumom bez nečijeg vođstva. *Sapere aude!* Imaj hrabrosti da se služiš vlastitim razumom! (Kant 2004:260). Zbog toga se Kant i pita, zbog čega ljudi pristaju da budu maloljetni, kada ih je priroda još davno oslobodila tuđeg vođstva? (Ibid:260). Koristiti se vlastitim umom je vrlina, odnosno odavanje počasti humanitetu.

PROBLEM POČETKA POVIJESTI KAO PROBLEM SPOZNAJE

Kantovo razmatranje uma u historijsko-političkim spisima, za razliku od *Kritike čistog uma*, posmatra se isključivo kroz povijesni proces, koji pokušava da prikaže, kada se čovjek odvažio da koristi obdarenosti koje posjeduje, te kako treba da se vodi tim obdarenostima, da bi svrha povijesti, (a svrha jeste sam čovjek) bila ispunjena. U nadi da će umne svrhe jednoga dana zavladati, Kant određuje čovjeka kao umom obdarenim bićem koje ima tu privilegiju da se jedino u njemu, kao svjesnom biću, razviju prirodne obdarenosti (Kant 2000:20), a zadatak čovjeka jeste samostalna upotreba uma. (Ibid:17) Samostalna upotreba uma ne podrazumijeva savremeni koncept poimanja individualiteta. Zahtjev za samostalnom upotrebom uma odnosi se na čovječanstvo kao vrstu u cjelini, jer se čovjekove obdarenosti i umne svrhe mogu razvijati samo kroz vrstu. S obzirom da su planovi uma bez granica, kao takvi, oni prevazilaze čovjeka kao individu. Čovjek kao individua je vremenski ograničeno biće, i kao takav ne može imati tu mogućnost da dosegne u potpunosti načine upotrebe uma. Načine upotrebe uma kazuje povijest kroz predanja generacijama. Stoga Kant kaže: “Samo se vrsta tome može nadati“. (Ibid:25) To je koncept poimanja čovjeka kao društvenog bića, bića zajednice, kao što je i u antici čovjek posmatran kao građanin polisa, gdje se mogao ostvariti samo unutar društveno-političke zajednice.

U spisima koji tretiraju pitanja istorije i politike, Kant pojmu vremena ne pristupa sa metafizičkog stanovišta kako je to učinio u *Kritici čistog uma*. Dimenzija koja je bitna kada se govori o povijesti jeste upravo jedna jedina dimenzija koju Kant

definiše: “Vreme ima samo jednu dimenziju: razna vremena nisu jednovremeno, već jedno za drugim (kao što ni razni prostori nisu jedan za drugim, već jedno-vremeni)”. (Kant 1959:119) Pored jednodimenzionalnosti vremena, vrijeme je i beskonačno. Beskonačnost vremena podrazumeva da je svaka određena veličina vremena moguća samo na osnovu ograničenja jednog jednostavnog vremena koje leži u osnovi. (Ibid:119) Povijest pokazuje jednodimenzionalnost vremena, i vrijeme kao osnovu različitih momenata koji se profiliraju kroz kontinuitet, kontinuitet koji čak u izvjesnim intervalima doživljava i diskontinuitet. Razlog *upada* diskontinuiteta u kontinuitet, jeste u tome što povijesna zbivanja ne prati progresija u svakom momentu. Povijest karakteriše i regresija, pad u barbarstvo. Razlog tome jeste nepravilno usmjeravanje uma, njegova neadekvatna i neslobodna upotreba, odnosno, odsustvo izgradnje moralno-kulturnog poretka i blizina prirodnih zakonitosti.

Drugačije poimanje vremena nalazi se u tekstu *Nagađanja o početku svjetske povijesti*, gdje se Kant bavi pitanjem saznanja, odnosno, kada se čovjek prvi puta odvažio služiti vlastitim umom, aludirajući na čovjekov izlazak iz raja. To pitanje se najčešće u literaturi tretira kao jedno od ključnih pitanja “*istočnog grijeha*”. Čovjekov izlazak iz raja Kant komentariše: “Iz prikaza najstarije ljudske povijesti proizilazi da izlazak čovjekov iz raja, koji mu je um postavio kao prvo boravište njegove vrste, nije bilo ništa drugo do prelazak iz sirovosti jednog čisto životinjskog stvorenja u čovječstvo, iz kolijevke instinkta, prema vodstvu uma, jednom riječju: iz stanja pod skrbništvom prirode u stanje slobode”. (Kant 2000:50) Na pitanje da li je čovjek time dobio ili izgubio, za Kanta to i nije važno, ukoliko se uzme u obzir svrha ljudske prirode koja je u napredovanju, pa čak iako su svi dosadašnji pokušaji propali.

Progres refleksije, zahvaljujući kojem se dogodio čovjekov izlazak iz nevinosti, bio je prvobitno moralni pad, da bi sa razvojem refleksije u daljem povijesnom toku, pokazao svrhovitost praktičnog uma. Tako je i razvoj prirodnih svrha kroz čovječanstvo, vremenski uslovljeno. Na osnovu prethodno navedenog jasno je, da Kant vrijeme u povijesnom procesu tretira u kontekstu razvoja refleksivnosti, njenih prvih početaka, i implikacija koji je taj razvoj donio na konkretnom povijesnom planu. Tako je refleksija uslovlila povijest, odnosno početak povijesti. Razvoj refleksivnosti uslovio je moralni pad, ali je u isto vrijeme i izlazak iz moralne posrnulosti ka izgradnji čvječanstva koja se osniva na umnom moralitetu. U tome i jeste suština prvobitne dijalektike prirode i uma. Kant ne ostaje samo na pitanju početka. U tekstu *Kraj svih stvari*, Kant postavlja pitanje: “Zašto ljudi uopće čekaju kraj svijeta, a kad im on biva pružen, zašto baš kraj sa strahotama”? (Ibid:104) Prvi dio pitanja odnosi se na pretpostavljanje umne svrhe koju treba dostići, na teleološki karakter povijesti,

jer postojanje samo na taj način ima smisla. Drugi dio pitanja temelji se na shvatanju ljudskog roda kao pokvarenog. S obzirom da je priroda čovjeka ograničila, pitanje kraja, javlja se kao relevantno. Pitanje kraja Kant ispostavlja kao pitanje *šta treba da činim*, odnosno pitanjem morala. Njegov stav je da su ljudi uzroci težne vlastite egzistencije i to pobuđuje njihovu odgovornost. Povijest prirode počinje od *dobra*, jer je djelo božije, povijest slobode počinje od zla jer je djelo čovjeka. (Ibid:51) Čovjek je služeći se slobodom zaokupljen vlastitim interesima i u toj usmjerenosti na sebe nalazi krivicu za moralni pad u sebi. Priroda je za razliku od čovjeka dobila time što je vlastitu svrhu usmjerila ka čovjeku kao vrsti u cjelini. Kao što ni uspostava svjetskog građanstva nije moguća ukoliko države ne stupe u savez, čime se izražava jedinstvo ljudske vrste, tako ni moral nije moguć, ako ne postane stvar ljudi u cjelini. Stoga Kant kaže: *“Radi samo prema ovoj maksimi, za koju ujedno možeš htjeti, da postane općim zakonom“*. (Kant 1953:183) Iz navedenog imperativa mogu se prema Kantu proizvesti i svi ostali. Općenitost zakona po kojoj se zbivaju sva djelovanja, sačinjava ono što se zapravo zove priroda u najopćenitijem smislu (bitak po formi), to jest bitak koji je određen prema općenitim zakonima, mogao bi opći imperativ dužnosti ovako glasiti: *“Radi tako, kao da bi maksima tvoga djelovanja s pomoću tvoje volje trebala postati općim prirodnim zakonom“*. (Ibid:184) Tako sama priroda tjera čovjeka ka moralnosti, da bi ispunila vlastitu bit. Stoga moralni zakon kao forma intelektualnog kauzaliteta (slobode) (Kant 1979:93) zavređuje najviše poštovanja jer suzbija naše subjektivne sklonosti i taštinu. Prema tome poštovanje moralnog zakona je osećanje koje se prouzrokuje intelektualnim razlogom, a to osećanje je ono jedino što saznajemo potpuno apriori i čiju nužnost možemo uvideti. (Ibid:93)

Prema Kantu nije dovoljno postati civiliziran, važno je postati moralan. Moralnost je na višem nivou od civilizacije jer slobodna volja, odnosno sloboda uopšte implicira i odgovornost, odgovornost čovjeka za zlo. Tako se prema Makijaveliju čovjek može naći u dva stanja, ili je prepušten sudbini, ili ne priznaje nikakav red ili zakon. Da bi izbjegli krajnost, moramo smatra Makijaveli prihvatiti da sudbina djelimično određuje o polovini naših djela, a ostalu polovinu ostavlja nama na raspolaganje. (Makijaveli 2010:126). U Kantovom slučaju priroda određuje o polovini naših djela, a na raspolaganje nam daruje um čija upotreba isključivo zavisi od nas. Prema Rudolfu Steineru, na pojedincu je odgovornost za svoju sudbinu ali i sudbinu drugih. Iz tog razloga, za Steinera, Kantov kategorički imperativ je neprihvatljiv, i ne znači ništa drugo do smrt svim individualnim poticajima na djelatnost. (Steiner 2003:48) Prema Steineru nije mjerodavno kako bi svi ljudi djelovali, već kako bi ja kao individua djelovao, a izvor mog moralnog djelovanja je intuicija. U pogledu uspostave

društva i države Kant i Steiner se bitno razlikuju. Kant polazi od čovjeka u smislu vrste, a Steiner od čovjeka kao individue. Steiner smatra da je moguće dosegnuti najveću dobrobit čovječanstva, ali, na način da svaki pojedinac nastoji da čini ono što po njegovu mišljenju najviše doprinosi dobrobiti cjelokupnog čovječanstva. (Steiner 2003:47) Prema Kantu to može samo vrsta.

DIJALEKTIKA POVIJESTI

Razvoj povijesti kroz antagonizme krije u sebi specifičnu dijalektiku. Kant nije isticao bilo kakav metod po tom pitanju, ali sam pristup i zamisao ostvarenja svjetskog građanskog društva zamišljen je kao igra slobodnog i neslobodnog, prirodnog i racionalnog, odnosno igra opreka iz kojih bi trebalo da proizađe pozitivna sinteza. Pozitivna sinteza podrazumijeva uređeni odnos među državama, kao ključni zadatak za uspostavu svjetskog građanskog društva. Kant naglašava da nije dovoljno urediti državu kao jednu među ostalima, smatrajući da: “Problem uspostave svjetskog građanskog društva ovisi o problemu zakonitog vanjskog odnosa među državama i bez njega se ne može riješiti“. (Kant 2000:25) Kao što je i čovjek bez vlastite volje prisiljen da izađe iz stanja divljaštva u stanje humaniteta, u stanje zakona, isto tako su i države prisiljene da krenu takvim putem. Tako su i ratovi ono što vodi ka tome cilju. Oni nisu slobodan produkt čovjeka, oni su djelo prirode. Kant ovdje podsjeća na Heraklitov fragment DK22B53:

*“Rat je otac svega i svega kralj, jedne je pokazao kao bogove, druge kao ljude, jedne kao robove, a druge slobodnima“.*³

Ratovi prema Heraklitu jesu prirodno stanje stvari, i navedeni fragment može se tumačiti i sa ontološkog ali i sa političkog stanovišta. Nas ovdje prvenstveno interesuje Kantovo političko stanovište u pogledu rata. To stanovište ogleda se u tome da su ratovi popratna pojava odnosa među državama, da su odnosi među državama u stalnom sukobu. Afiniteti država usmjereni su na međusobno podjarnljivanje, puštošenje, što ne košta vladare, ali donosi velike štete građanstvu, koje su dugoročne. Ratovi prema Kantu nemaju isključivo negativnu ulogu, jer oni upućuju ljude da uspostave nove odnose, da se razarajući ili barem komadajući stara stvorenova tijela, koja se, međutim, opet ne mogu održati niti sama za sebe, niti usporedo s drugima, pa stoga ponovo doživljavaju nove revolucije; sve dok jednog dana, dijelom najboljim

³ Prev. M. Sironić, H.Dils, *Predokratovski fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 154, B53.

mogućim poretkom građanskog ustava iznutra, dijelom zajedničkim dogovorom i zakonodavstvom izvana, ne bude uspostavljeno stanje koje će nalikujući građanskoj političkoj zajednici, moći održati samo sebe kao automat. (Kant 2000:25) Navedeni Kantov stav potvrđuje dvije strane rata, pozitivnu i negativnu. Stoga, ukoliko bi rezimirali Kantovu misao o uspostavi svjetskog građanskog društva zamišljenoj kao politički i moralni razvoj čovječanstva, dolazimo do tri faze dijalektike ratovanja:

1. Rat prisiljava ljude da stupe najprije u građanski ustav
2. Svjetskograđanski ustav, odnosno
3. Pravno stanje federacije prema zajednički ugovorenom planu.

Iako povijest pokazuje brojne anomalije u pogledu uspostave mira prema međunarodno ugovorenom planu, ipak je stanje mira pitanje koje se ne smije zapostaviti, jer u konstelacijama odnosa koji vladaju među državama kao jedini mogući mehanizam normalizacije odnosa uspostava međunarodnog prava, zasnovanog na javnom zakonu koji se provodi preko vlasti, a kojemu bi svaka država morala biti podvrgnuta. (Ibid:96). Tako je odnose među ljudima moguće riješiti na dugoročnom planu samo ukoliko se uspostavi stanje mira.

(NE)MOGUĆNOST USPOSTAVE SVJETSKOG GRAĐANSKOG DRUŠTVA

Prema K.Poperu dva su problema bila podsticaj Kantovoj filozofiji i to: Njutnova nebeska dinamika i apsolutni standardi ljudskog bratstva i pravde, na koje se poziva francuska revolucija. (Poper 2007:159), što je prije Popera i Marx potvrdio. S jedne strane skepticizam, s druge strane optimizam, bile su opšte pretpostavke Kantovog odnosa prema povijesti. Kako da skepticizam postane optimizam? Razlog zbog čega Kant nije *“podlegao“* kako je to slučaj sa Hegelom jednoj idealističko-optimističkoj teoriji povijesti, leži u samoj Kantovoj filozofiji i centralnom pitanju njegove filozofije, a to je pitanje šta je čovjek? Zbog čega se kod Kanta javljaju nedoumice u pogledu mogućnosti uspostave svjetskog građanskog društva, odgovor se može tražiti u antropologiji, odnosno Kantovom shvatanju čovjeka. Kant čovjeka posmatra kao životniju koja neće prezati od toga, da naruši i zloupotrijebi slobodu, pa mu je shodno tome neophodan gospodar, čiji je zadatak da vrši vlast nad čovjekom. Potreban mu je dakle ovgospodar koji će slomiti njegovu volju i prisiliti ga da se pokorava općevažećoj volji, uz koju svako može biti slobodan. (Kant 2000:17)

Problem gospodara prema Kantu jeste najteži problem i posljednji koji će čovječanstvo riješiti. Zadatak da se pronade pravedan gospodar je vrhovni zadatak, jer bez pravednog gospodara nije moguće uspostaviti pravedno društvo. Skepsu u pogledu navedenog problema Kant izražava stavom: “Iz tako krivog drveta, od kakvog je čovjek napravljen, ne može se istesati ništa sasvim pravo”. (Ibid:25) Stoga je, zadatak gospodara, ispravni pojmovi dobrog ustava i dobra volja da se on prihvati. (Ibid:25) Kantov skepticizam u pogledu mogućnosti ispunjenja dobrog ustava i volje da se on prihvati, pa i pronalaska gospodara, nije izražen isključivo u navedenim pitanjima. Postojala je veća dilema kojom je Kant bio okupiran, a ta dilema je u tome, da li će priroda uspjeti u namjeri da, od najnižeg stadija životinjstva, dovede do stadija kulture, humanizma? Kant smatra da je velika vjerovatnost nazatka. To potvrđuje i stavom: “Mogućnost, da sva nesloga koja je toliko prirodna čovjeku, iznjedri za nas i pripremi sva paklena zla, makar naše stanje bilo civilizirano, time što će možda i samo to stanje i sav dotadašnji napredak u kulturi opet uništiti barbarskim pustošenjem.” (Ibid:27) Dilemu u pogledu progresije čovječanstva Kant iznosi i u antropološkim spisima gdje kaže: “Iskustvo starih i novih vremena mora svakoga tko misli zabrinuti zbog toga i dovesti u sumnju, hoće li s našim rodом ikada biti bolje! (Kant 2003:201) Na drugom mjestu u *Antropologiji* iznosi stav da je napredujuća koalicija, u jednom svjetsko-građanskom društvu, po sebi nedostižna ideja i da ona nije konstitutivni princip, već regulativni princip: da se ona kao određenje ljudske vrste ne prati marljivo bez utemeljene pretpostavke prirodne tendencije k njoj. (Ibid:206) Razlog zašto ideja o svjetskom građanstvu nije konstitutivna već regulativna, moguće je tražiti i u Kantovom učenju o karakterima naroda, koji iako su urođeni, bitno se razlikuju jedni od drugih. Kantov stav prema Rusima, Poljacima, a posebno Turcima, nije bio u skladu sa humanom idejom svjetskog građanstva. O Turcima kaže: “Nacije evropske Turske nisu nikada bile niti će ikada biti to što je potrebno za usvajanje jednog određenog narodnog karaktera” (Ibid:195), te ih zbog toga Kant upošte ne razmatra. Štaviše, on odbacuje mješanje plemena, o tome kaže: “Mješanje plemena prilikom velikih osvajanja, koje postupno briše i karaktere, nije korisno za ljudski rod neovisno o svom naglašenom filantropizmu”. (Ibid:196) Navedeni stavovi često se dovode u vezu sa rasizmom, što se uzima kao jedna od polemičnih strana Kantove filozofije. U tom kontekstu I. Berlin upozorava da filozofi nisu svesni razornih učinaka svog delovanja (Kiš 1998:50). Berlin se osvrće na Hajneovo upozorenje Francuzima da ne zanemaruju značaj ideja, jer filozofske zamisli stvorene u tišini profesorskih kabineta mogle bi da unište civilizaciju. (Ibid:50) U navedenom upozorenju našla se i *Kantova kritika čistog uma* koju

Hajnenaziva mačem koji je odrubio glavu evropskom deizmu. Najčešći problem interpretiranja i shvatanja filozofskih ideja jeste kontekst njihovog oblikovanja i pitanja iz kojih izrastaju, na što su upozorili Hegel i Poper. Tako i u pogledu Kantove ideje svjetskog građanstva moguće je, da ta ideja nije zagovarala unutarnju vezu odnosa među ljudima, već jednu vanjsku vezu međusobnih odnosa, koja će ih povezivati mehanizmom prava. Zbog toga je Kant i naglašavao da njegova zamisao ne podrazumijeva stvaranje države na svjetskom nivou, jer to nije moguće, ali je moguće stvoriti političko-pravne okvire odnosa među ljudima na svjetskom nivou. Ostaje pitanje Kantove namjere, da li je on na taj način želio sačuvati evropske nacije od miješanja sa drugim nacijama? To ne možemo sa preciznošću tvrditi da jeste, jer kod Kanta ne nalazimo to pitanje sistematski obrađeno, kao što su obrađena druga pitanja njegove filozofije, niti to možemo tvrditi na osnovu nekoliko spornih stavova. Ž. Derida ipak tvrdi da Kantova teorija povijesti nije bila utopijskog karaktera, te da je imala refleksije na budućnost, ali isto tako i da je zagovarala evropocentrizam.

Derida smatra da je Kantov kozmopolitski govor imao implikacije na budućnost, na uspostavu izvjesnih međunarodnih institucija. O tome kaže: “Kao što nam je poznato, ovaj kratak i težak tekst (*Ideja opće povesti sa stanovišta svetskog građanstva*) pripada jednoj celini Kantovih spisa za koje možemo da kažemo, da najavljuju, u neku ruku predskazuju, prefiguriraju i propisuju izvestan broj međunarodnih institucija koje su ugledale svetlo dana tek u dvadesetom vijeku, većina njih nakon Drugog svjetskog rata. Te institucije su, poput ideje o međunarodnom pravu koje nameravaju da ostvare već i same filozofije“. (Derida 2002:141) Međunarodne institucije prema Deridi imaju filozofsku historiju koju ne bi smjele da zaborave, i zbog toga bi navedene institucije trebale da sačuvaju i šire *pravo na filozofiju*. UNESCO, ali i druge međunarodne institucije čine raspodjelu kulture, filozofskog jezika, čine ga mogućim, pristupačnim obrazovanjem. Sve države potpisnice te povelje o međunarodnim institucijama se obavezuju, u principu na *filozofski način*, da prepoznaju i odelotvore na efikasan način, nešto što je nalik filozofiji i izvesnoj filozofiji prava, prava čovjeka, univerzalnoj istoriji. (Ibid:141) Međunarodne institucije, proizašle su iz jedne kulturne tradicije, a to je filozofska tradicija i zbog toga bi ove institucije trebale biti zaštitnici vlastite tradicije i ne zaboraviti svoje filozofske korijene. Derida na kraju navodi da je navedeni Kantov tekst najviše moguće evropocentričan, i to ne samo u njegovoj filozofskoj aksiomatici, već izvesno je i u retrospektivnoj referenci koja se odnosi na grčko-rimsku istoriju, kao i u referencu koja se odnosi na mogućnost hegemonije Evrope, koja će, kaže Kant: “najverovatnije dati jednog dana zakone i svima drugima“. (Ibid:144)

ZAKLJUČAK

Kantov koncept povijesti, kao i svaki drugi koncept koji pretenduje uređenju društva na svjetskom nivou, pokazuje se kao utopijski čega je i Kant bio svjestan, upozorivši na više mjesta, da je nada za izgradnju međuljudskih odnosa na svjetskom nivou, nešto što treba uzeti sa rezervom, ali da je ipak moguća. Razlog sumnji su povijesna iskustva koja nisu toliko mnogo obećavala. Kant ostavlja prostora za nadu, pa čak i onda, kada se čini da nema nade. Mogućnost i nemogućnost da se međuljudski odnosi dugoročno riješe, leži u samom čovjeku, čovjeku kao pokretaču povijesti, čovjeku kao biću iz kojeg izvire i dobro i zlo, ali i čovjeku koji je odgovoran kako za sebe tako i za svoju zajednicu. Tako su i sva pitanja i dileme Kantove teorije povijesti antropološkog karaktera. U *Antropologiji* Kant navodi da čovjek jeste po prirodi zao, ali to ne protivreči karakteru roda, jer se ovo prirodno određenje sastoji u kontinuiranom napredovanju na bolje. (Kant 2003:200). Time je nastojao pokazati da iz nedaća, iz sukoba, varvarizama, i svega onoga što doživljavamo kao zlo, na koncu se rađa dobro. Tako su i najveće katastrofe, i najveća iskustva za čovjeka, da unaprijedi i poboljša odnose sa drugima. Prvi i Drugi svjetski ratovi bili su ispit za čovječanstvo, iz kojeg su izrasle međunarodne institucije na svjetskom nivou, da li je Kantova filozofija kako smatra Derida pomogla u tome ili ne, ne možemo sa sigurnošću tvrditi. Šta će nastati iz katastrofa sa kojim se danas čovječanstvo susreće, to ne znamo, ali ono što je prema Kantu obaveza čovječanstva, jeste odgovornost za vlastitu slobodu i slobodu drugoga.

LITERATURA

1. Aristotel, (1988) *Politika*, Globus, Zagreb, 1988., preveo Tomislav Ladan.
2. Derida, Žak (2002)., *Kozmopolitike*, Stubovi kulture, Beograd.
3. Fuko, Mišel (1971)., *Riječi i stvari*, Nolit, Beograd.
4. Gelen, Arnold (1990)., *Čovjek, njegova priroda i njegov položaj u svijetu*, Veselin Masleša, Sarajevo.
5. Hobs, Tomas (2004)., *Levijatan*, Jesenski i Turk, Zagreb.
6. Hegel, G.W.F (2006)., *Filozofija povijesti*, Bardfin-Romanov, Beograd-Banja Luka.
7. Kant, I., *Šta je prosvjećenost?*, "Arhe", Novi Sad, 2004., prevela Julijana Béli-Genc.

8. Kant, Imanuel (1953)., *Prolegomena za svaku buduću metafiziku*, Matica Hrvatska, Zagreb.
9. Kant, Imanuel (1959)., *Kritika čistog uma*, Kultura, Beograd.
10. Kant, Imanuel (2000)., *Pravno-politički spisi*, Politička kultura, Zagreb.
11. Kant, Imanuel (2003)., *Antropologija u pragmatičnom pogledu*, Naklada Breza, Zagreb.
12. Kant, Imanuel (2010)., *Logika*, Imperija knjiga, Kragujevac, 2010.
13. Kiš, Janoš (1998)., *Savremena politička filozofija*, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad
14. Liotar, Ž.F (2010)., *Raskol*, IK Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.
15. Makijaveli, Nikolo (2010)., *Vladalac*, Izdavačka agencija Riznica.
16. Montesquieu, Charles-Louis de Secondat (2003)., *O duhu zakona I*, Demetra, Zagreb.
17. Prev. M. Sironić, H.Dils, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983.
18. Poper, Karl (2007)., *Pretpostavke i pobijanja*, IK Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad.
19. Steiner, Rudolph (2003)., *Filozofija slobode*, Antropozofsko društvo "Marija Sofija", Zagreb

Adresa autora

Authors' address

Filozofski fakultet u Tuzli

Tihomila Markovića br.1

75000 Tuzla

mirela.2205@hotmail.com

KANT'S THEORY OF HISTORY-THE OPPORTUNITY OF THE ESTABLISHMENT OF THE WORLD'S CIVILIZATION

Summary

Kant argues about the concept of history through three issues: the issue of perception, the issue of morality and the issue of politics. He wants to present the human journey from the wilderness to the civilization to culture and from culture to morality. The universality of Kant indicates that the human origin is connected to the mutual destiny of the mankind could be developed. According to this, history is showing us many antagonisms of the nature and the intellect as parts from which the human gifts for morality developed. The progress of the development of the civilization is a product from the conflict as a part of nature, and the last aim of this development is the establishment of the world's civilization. With the establishment of the world's civilization is not only the freedom of mankind in their relationship guaranteed but also in the relationship of countries. The purpose of this work is not only to present the theological background of Kant's concept of history, but also to put the accent on the issues about the (im)possibility of the realization of the historical aim, and these issues are engendered in Kant's philosophy.

Key words: history, world's civilization, the purpose of perception, the natural purpose, morality.